

UGC Approved Sr. No. 49366

SRJIS

Online ISSN -2278-8808

Printed ISSN- 2349-4766

ATTESTED

PRINCIPAL

Karmaveer Kaka Saheb Wagh Arts, Commerce,
Science and Computer Science College,
Chinchwad, Dist. Pune - 411 021
Date: 10/10/2017

An International
Peer Reviewed

SCHOLARLY RESEARCH JOURNAL FOR INTERDISCIPLINARY STUDIES

OCT-DEC, 2017 VOL. 6, ISSUE -34

EDITOR IN CHIEF : YASHPAL D. NETRAGAONKAR, Ph.D.

Referred
Quarterly

5

SJIF 2016 = 6.177

Online ISSN 2278-8808

Printed ISSN 2349-4766

An International, Peer Reviewed, & Refereed Quarterly

Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies

OCT-DEC, 2017, VOL-6, ISSUE-34

-
- 266 भारतीय शेतीची आधुनिकता आणि सद्वस्थिती
प्रा. डॉ. कृदम प्रभोदिनी विठ्ठल (1173-1181)
- 267 मानव संसाधन व्यवस्थापन :— श्रमशक्तीचा आदर्श स्त्रोत
डॉ. डी.एस. पाटील (1182-1188)
- 268 भारतातील कृषि क्षेत्र आणि कर्जपुरवठा
प्रा.डॉ. अरुण तवार & प्रा.डॉ. शिवाजी पाते (1189-1192)
- 269 औद्योगिक विकासात खाजगी धेत्राचे योगदान.
प्रा.डॉ.आर.डी. भोसले (1193-1196)
- 270 भारतीय शेतीसमोरील आव्हाने आणि शेती विकास
प्रा. डॉ. कृष्ण शंकर शहाणे (1197-1202)
- 271 मानव विकास निर्देशांक व भारतीय मुस्लिम समाज— अहमदनगर जिल्ह्यातील श्रीरामपूर तालूक्यातील शहीरी भागाचा एक व्याप्ती अध्ययन
प्रा. डॉ. विजयकुमार वावळे, शायिन यासिन शेखऱ (1203-1209)
- 272 भारतीय अर्थव्यवस्था आणि नोटबंदी एक अभ्यास
अनंत श्रीराम राठोड (1210-1213)
- 273 वस्तू व सेवा करांचा लघू व मध्यम उद्योगांवर पडणारा प्रभाव
प्रा. डॉ. सावंत रजनी नामदेवराव (1214-1216)
- 274 कातकर्तीचा सामाजिक दृष्टीकोन : एक अभ्यास
डॉ. आर. के. दातीर & श्री. विनायक तु. खातळे (1217-1220)
- 275 भारताचे विदेश व्यापार धोरण : नियर्ति वढीतील प्रमुख अडथळा ?
प्रा. डी. डी.गव्हाणे & प्रा. डॉ. एस. जी. वैद्य (1221-1226)
- 276 अहमदनगर जिल्ह्यातील नगरपालिकांच्या महिला व बालकल्याण विभागाच्या योजनांचा
चिकित्सक अभ्यास
संगीता रामेश्वरलाल जांगीड & प्रा.डॉ.ए.एम.पवार (1227-1229)
-

डॉ. आर. के. दातीर & श्री. विनायक तु. खातळे (1217-1220)

कातकरीचा सामाजिक दृष्टीकोन : एक अभ्यास

डॉ. आर. के. दातीर प्राचार्य & श्री. विनायक तु. खातळे संशोधक विद्यार्थी
सहकारमहर्षी भाऊसाहेब संतुजी धोरात, कला, वाणिज्य व विज्ञानमहाविद्यालय संगमनेर, जि. अहमदनगर
सहकारमहर्षी भाऊसाहेब संतुजी धोरात, कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय संगमनेर, जि. अहमदनगर

- प्रस्तावना : कातकरी ही महाराष्ट्र राज्यातील एक आदिम जमात आहे. कातकरी हा शब्द किंवा कात म्हणजे खैराच्या झाडाचा रस या शब्दापासून 'आला' आहे. अशा 'काथ' किंवा कात म्हणजे खैराच्या झाडाचा रस या शब्दापासून 'आला' आहे. अशा रितीने कातकरी शब्दाचा अर्थ कात बनविणारे असा आहे. या जातीचा मुळ व्यवसाय त्यांच्यापैकी काही जणांनी अद्यापही चालू ठेवला आहे. काथोडी या संज्ञेचा मागोवा घेतल्यास वाथ आणि वडी या शब्दापासून काथवडीचे निर्माते असाही निघू शकतो. कातकन्यांची गरेबीची परिस्थिती आणि त्यांच्या कामाचा स्वरूपामुळ ते कामधंदासाठी व पोरांसाठी भटकी जमात बनली आहे.
- संशोधनाची उद्दिदष्टे
 १. कातकरी समाजाची ओळख अभ्यासणे
 २. कातकन्यांची पार्श्वभूमी अभ्यासणे
 ३. कातकरीच्या सामाजिक दृष्टीकोनांचा अभ्यास करणे
 ४. कातकरी समाजाचे वांशिक मुळ अभ्यासणे
 ५. संशोधनाचे गृहितक कातकरी समाज आर्थिक व सामाजिक दृष्ट्या मागसलेला आहे.
- संशोधन पद्धती प्रस्तुत संशोधन पेपर साठी माहिती जमा करण्यासाठी दुच्यम स्त्रोताचा आधार घेण्यात आला आहे. त्यासाठी विविध संदर्भग्रंथ यांचा आधार घेण्यात आलेला आहे.
- कातकन्यांची पार्श्वभूमी : कातकन्यांना कातोडी, कातवडी किंवा काथोडी असेही म्हणतात. कारण कातकरी हे प्रमाण भाषेतील नाव आहे. कातकन्यांच्या वस्तीला 'कातवडी' असे म्हणतात. ही सगळी नावे या समुहाच्या कात तयार करण्याच्या व्यवसायावरून पडली आहेत. कात हा खैराच्या झाडापासून बनवतात. खैराचे शास्त्रीय नाव 'अकेशिया कॅटेचू' असे आहे. कॅटेचू म्हणजेच कात. ज्यापासून कात बनतो असा अकेशिया म्हणजे खैर. खैराचे झाड भारतीय उपखंडात सर्वत्र आढळते आणि त्याच्या खोडापासून कात बनवण्याची परंपरा भारतात सर्वत्र प्रचलित आहे. पश्चिम भारतात हे लोक कात बनवत आल्याने त्यांना कातोडी, अथवा काथोडी असे नाव पडले. कातकरी

नावाची वेगळी व्युत्पत्ती देण्याचा प्रयत्न इतिहासाचार्य वि. का. राजवाडे यांनी केला होता. त्यांनी संपादित केलेल्या महिकावतीच्या बखरीत ते कातकरी हा शब्द 'कृतिपट्टीन' या संस्कृत शब्दावरून आला आहे अरो म्हणतात. कृति म्हणजे कातडे पट्ट म्हणजे वस्त्र. हे मुळ रानटी लोक. नंतर आलेल्या लोकांना वाघ, हरीण इत्यादी प्राण्याचे कातडे पांधरलेले आढळते. म्हणून कृतिपट्टीन असे म्हटले असावे असा तर्क वि. का. राजवाडे यांनी १९९१ मध्ये केला होता. राजवाड्यांचा मराठा इतिहासंदर्भातीलच कामगिरी ही फार मोठी आहे. पण ज्यांना संस्कृत शब्दावरून व्युत्पत्ती शोधण्याची सवय होती. विशेषत: देशी किंवा प्राकृत भाषेत आलेला प्रत्येक शब्द हा संस्कृत मधून कसा आला आहे हे ते सांगत असत.

कातकन्याविषयी पहिला उल्लेख १८४४ सालचा आहे. तो मेजर मैकिटॉश हया इंग्रज अधिकाऱ्याने केलेल्या नोंदीवरून 'ट्रॉन्झक्शन्स ऑफ बॉम्बे जिआँग्राफिकल सोसायटी' यामध्ये प्रसिद्ध झाल्याची नोंद आहे.या नंतर अनुक्रमे १८५० आणि १८५४ साली रेवरंड जॉन विल्सन आणि डब्ल्यू. एम. हर्न यांनी कातकन्याविषयी काही नोंदी प्रकाशित केल्या होत्या. रेवरंड जॉन विल्सन, यांनी १८७६ मध्ये प्रसिद्ध केलेल्या 'अॅबांरिजिनल ट्राइब्ज ऑफ बॉम्बे प्रेसिडेन्सी' यामध्ये कातकन्याविषयी सात आठ पाने मजकुर लिहिलेला आहे. कातकन्याविषयी नंतरचे सविस्तर उल्लेख १८७३ ते १९०२ हया काळात प्रसिद्ध झालेल्या मुंबई प्रांताच्या गँझेटियसमध्ये येतात. ही गँझेटियर्स सर जेम्स कॅम्पबेल यांनी संपादित केली होती. त्यावेळच्या मुंबई प्रातांत गुजरात, कोकण, पश्चिम महाराष्ट्र आणि उत्तर कर्नाटकातील बेळगाव, धारवाड आणि कल्नड हे जिल्हे सुध्दा येत असत. त्यामुळे मुंबई प्रांतात ठिकठिकाणी विखुरलेल्या कातकन्याचे उल्लेख यामध्ये येतात.त्यात ठाणे जिल्ह्याच्या गँझेटियर्समध्ये कातकन्याविषयी सहा सात पाने माहिती दिलेली आहे. त्यानंतर १९०५ साली रेवरंड जॉन अंवर यांनी कातकरी भाषेसंदर्भात एक लेख रॉयल एशियाटिक सोसायटीच्या विशेषांकात प्रसिद्ध केला. मुंबई प्रांताचे इन्स्पेक्टर जनरल श्री. एम. केनेडी, यांनी १९०८ साली गुन्हेगार जातीसंदर्भात टिपणे प्रकाशित केली, त्यात कातकन्यांना एक गुन्हेगार जमात समजून त्यांची माहिती दिलेली आहे.

- कातकरीचा सामाजिक दृष्टीकोन जीवनाचे तत्वज्ञान म्हणजे जीवनाकडे पाहण्याचा एक दृष्टीकोन अशी साधी व्याख्या केली तर कातकन्याच्या जीवनाकडे पाहण्याचा एक विशिष्ट दृष्टीकोन आहे. विशेष म्हणजे त्याबद्दलची त्यांना जाणीव आहे, पण खेत नाही किंवा न्यूनगंडही नाही. कातकरीच्या मते, माणसाने संचय करू नये. आवश्यक असेल तेवढेच कमवावे. मालमत्ता म्हणजे चोर सर्व बळकावतो आणि खातो तो चोर होय. त्यांच्या मते 'पैसा, संपत्ती, इ. काहीही बरोबर येत नाही. 'आजचे आज उदयाचे उद्या' हा सरळ आणि सोपा व्यवहार कातकन्यांना समजतो. त्यामुळे कधी कधी त्यांची

पंचाईत होते. त्यामुळे कातकरी स्वतःही आणि त्यांची मुलेही उपाशी राहतात पण त्यांची त्यांना खंत नाही, चिंताही नसते. तो कधीही भिक भागयला बाहेर पडत नाही. फारच झाले तर कुणाच्या शेतात जाऊन तो दिवस भागवाण्यापूरते काहीतरी घेऊन येईल. फक्त त्या दिवसापूरतेच. संग्रह करून ठेवण्यासाठी नाही. अशाप्रकारे कातकन्यांचे जीवन निकृष्ट दर्जाचे आहे. राहनीमान खाणेपिणे, मौजमजा अशा सर्व बाबतीत ग्रामीण जीवनाच्या अगदी शेवटच्या पायरीवर तो उभा आहे. पण त्याबद्दल त्याला खंत नाही व त्याला न्युनगंडही नाही. कातकन्याला कशाचीही भिती नाही. चिंता नाही. स्वीकारायचे ते एकदाच, क्षणक्षणाला नाही. पण हे सगळे वैयक्तिक पातळीवर. सामूहिक पातळीवरील मरण्याची कातकन्याला फार भिती वाटते. रोगाची साथ आली की कातकरी फार धावरून जातात. ते अंधारात जायला धावरणार नाही. कातकरी काटक असतो. शिकार करतांना साहस दाखवतो. धनुष्यबाण, भाला, उत्तम तच्छेने पेलू शकतो. नेमबाजीत तो कुशल आहे. कातकरी लोक पोलिसांना फार धावरतात. पोलिस कधी गावात आले तर कातकरी वाडी सोडून धंदा टाकून गनात पवून जातील. कातकन्यांच्या मते मरण हे नैसर्गिक आले पाहिजे आणि हीच प्रत्येक कातकरी माणसाची इच्छा असते. पण प्रत्यक्षात, रोगराईत शेकडो कातकरी माणसे मरत असतात. संकुचित वृत्ती, अज्ञान, अन्नासाठी धशादिशा भटकणे, अपुरे वस्त्र व दारिद्र्य इत्यादी कारणांनी कातकरी समाज मागासलेला आहे. कमीत कमी बोलणे कातकरीच्या स्वभावाचे वैशिष्ट्ये आहे. आदिवासी समाजातील कातकरी अत्यंत मागासलेली जमात आहे. अज्ञानामुळे अस्वच्छ राहणी व प्रत्येक व्यक्तीची स्वतः पुरतेच पाहण्याची वृत्ती यामुळे सामाजिक जाणीवेचा पुर्ण अभाव त्यांच्यात दिसून येतो. सध्या बन्याच कातकरी पाडयावर शाळा चालविल्या जातात. पण त्यात विद्यार्थ्यांची उपस्थिती फार कमी असते. याच कारण म्हणजे पालकांची मुलांना शाळेत पाठविण्याबद्दलची उदासीनता व मुलांची दिवसभर रानात भटकण्याची प्रवृत्ती असते. कातकरी वाडीतील शिक्षकातही सामाजिक व मानसिक बंधनाचा अभाव असतो.

- कातकारी समाजाचे वांशिक मूळ :— कातकरी ही महाराष्ट्र व गुजरातमध्ये वास्तव्य असलेली जमात असून अनेक वर्षांपूर्वी ती महाराष्ट्र राज्यातून गुजरातमध्ये गेली असे सांगण्यात येते. कातकरी ही जमात अतिमागास म्हणून घोषित करण्यात आलेली आहेत. गुजरात राज्यातील डांग, भडोच, साबरकंठा जिल्हामध्ये कातकरीची संख्या जास्त आढळते. कातकरोंना आपले पुर्वज महाराष्ट्रातून गुजरातमध्ये आले आहे याची जाणीव आहे. महाराष्ट्रात ठाणे, पालवर, रायगड, पुणे, नाशिक या जिल्यातही कातकरी लोकांचे प्रमाण जास्त आहे. तसेच काही प्रमाणात दादरा, नगरहवेली व कर्नाटक राज्यातही कातकरी लोक आढळतात. स्टिफन फॅक्सच्या मते कातकरी ही भिल्ल जमातीचीच

पोटशाखा आहे. हॅडॉन व केन यांच्या मते, कातकरी हे द्राविडीय मुळ असलेले आहे. मुळात जंगलात राहणारे व ग्रामीण भागात राहणारे आणि मजूरी करणारे हे लोक असून परंपरेने कात काढण्यात व त्यांच्या वडया बनविण्यात ते निष्णांत आहेत. ज्या अतिगागास जातीवर फारसे अभ्यास इशालेले नाहीत त्यातील एक कातकरी होत. असे रॉबटे हेन गोल्डन यांनी म्हणाटले आहे. वेलिंगने त्यांना मजूरी करणारे, कोळसा आढळतात असे म्हटले आहे. शेरींग यांच्या मते कातकरी हे हिंदू जमातीपैकी असून उत्तर कोकणातील मूळ निवासी जमातीपैकी आहेत. व त्यांना मैला भिल्ल असेही म्हटले जाते. कातकरींचा रंग गडद तपकिरी असून मध्यम ते उच्च ठेवण असते. पुरुष सामान्यत: गडद रंगाचे असतात. पण स्त्रीया मजबूत बांध्याच्या पण सडपातळ असतात. डोळे खोल व नाक मध्यभागी बसके असते. ओठ जाड असतात. स्त्री व पुरुष दोहोत केस कुरळे आतात. स्ट्रिफन फॅक्स मते त्यांच्या शरीर यष्टीवरुन ते दाक्षिणात्य जमातीपैकी वाटतात.

• निष्कर्ष व शिफारशी

१. कातकरी समाज हा सामाजिक दृष्ट्या मागासलेला आहे.
२. कातकरी समाज आर्थिक दृष्ट्या मागासलेला आहे.
३. कातकरी ही महाराष्ट्र राज्यातील एक आदिम जमात आहे.
४. कातकरींचा कात बनविणे, शेतमजुरी करणे, विटा तयार करणे, बांबूपासून टोपल्या बनविणे, रेती काढणे हे प्रमुख व्यवसाय आहेत.
५. कातकरींच्या जमिनीमध्ये भुमी संधारणाची कामे करून त्या आर्थिक उपजाऊ बनविणे. धरणे, कॅनॉल व बंधान्यामधुन कातकन्यांच्या शेतीला पाणी देण्याची व्यवस्था करावी.
६. कातकन्यांसाठी जे उपक्रम आहेत त्यांची माहिती देण्यासाठी सेवाभावी संस्था स्थापन करणे व त्यांचे कार्यकर्ते तयार करणे.
७. कातकन्यांच्या मुलांची गळती थांबवणे, मुलांना शिकविणे, कातकरी मुलांसाठी कौशल्यबुधीचे उपक्रम राबविणे.

संदर्भ सुची

- गारे गोविंद, (२००२) 'महाराष्ट्रातील आदिवासी जमाती', कॉन्टिनेन्टल प्रकाशन विजयनगर पुणे.
देवगांवकर शैलेजा, (२००१) 'आदिवासी विश्व' आनंद प्रकाशन, नागपूर
कुलकर्णी शौनक (२००९) 'महाराष्ट्रातील आदिवासी' डायमंड पब्लिकेशन, पुणे